

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΔΙΔΑΣΚΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΠΟΛΗ-15703 ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΤΗΛ.: 2107277535-FAX: 2107277535

ΓΙΩΡΓΟΣ Η. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
Γραφείο 503

Τηλ. 2107277547

giliop@philosophy.uoa.gr

ΜΑΘΗΜΑ: ΦΣ103
ΣΩΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ-ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ II

Δευτέρα 9 Δεκεμβρίου 2019

Σε γενικές γραμμές στην αριστοτελική φιλοσοφία ισχύει η σχέση: αρετή \Rightarrow αυτάρκεια \Rightarrow ευδαιμονία. Μια άλλη θεώρηση μας δίνει τη σχέση: αρετή + αυτάρκεια = ευδαιμονία. Μπορεί κανείς επίσης να ερμηνεύσει τις σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών βασικών εννοιών ως κατά προσέγγιση ταύτιση: αρετή \approx αυτάρκεια \approx ευδαιμονία.

Ειδικά οι όροι αρετή και ευδαιμονία έχουν μια μακρά προϊστορία στην αρχαία ελληνική παράδοση πριν από τον Αριστοτέλη. Ως προς την αρετή ο Αριστοτέλης ολοκληρώνει μια διαδικασία μεταφοράς και μετασηματισμού της από το πεδίο της πολεμικής ανδραγαθίας στο πεδίο της κοινωνικά προσανατολισμένης και θεσμικά οργανωμένης πράξης. Παρομοίως, ως προς την ευδαιμονία παρατηρούμε να συντελείται μια διαδικασία μεταφοράς του πεδίου νοηματοδότησης της έννοιας από το πεδίο της εκδήλωσης της επενέργειας των θεϊκών δυνάμεων στο πεδίο της αυτόβουλης, ενσυνείδητης και έμπρακτης διαχείρισης και διευθέτησης των υποθέσεων του ανθρώπινου βίου του από τον ίδιο τον άνθρωπο ως έλλογο και κοινωνικό ον (πρόκειται για μία διαδικασία που οι απαρχές της εντοπίζονται στην «ανθρωπολογική» ρήση του Ηράκλειτου ήθος ανθρώπων δαίμων και η οποία συνεχίζεται με τη δημοκρίτεια θέση ψυχή οϊκητήριον δαίμονος, ενώ και ο Πλάτων από τη μεριά του τόνισε με διάφορους τρόπους τον παράγοντα της προσωπικής ευθύνης ενός εκάστου ανθρώπου, με πιο χαρακτηριστική αποτύπωση αυτής της ιδέας τη φράση αίτια έλομένου, θεός ανάιτιος – Πολιτεία, X 15, 617 e 4-5).

Ούτως εχόντων των πραγμάτων πρέπει να ιδωθούν συγκεκριμένα το περιεχόμενο, οι όροι διαμόρφωσης και οι προϋποθέσεις της αρετής.

1. Η αρετή κατά τον Αριστοτέλη είναι συνυφασμένη με:

I. τον παράγοντα της πράξης, II. τη διαμόρφωση μόνιμων χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς μας (έξεων) μέσω της επαναληπτικά εκδηλούμενης και ενσυνείδητης πράξης, III. την ορθή και συγκεκριμένη εφαρμογή της έννοιας της μεσότητας στα ζητήματα που αφορούν στο ανθρώπινο πράττειν, IV. τη χρήση του λόγου, ως λογικής σκέψης και ως διαλογικής διαδικασίας, V. την αποδοχή της από την κοινότητα των έλλογων ανθρώπων, με προεξάρχοντα τον ρόλο των ανθρώπων που ξεχωρίζουν για τις αρετές τους και δη τις πρακτικές, VI. τη θεώρηση των ζητημάτων της πράξης υπό το πρίσμα της φρόνησης, ως κορυφαίας πρακτικής αρετής, VII. τη συνειδητότητα, τη σταθερότητα και την έμπρακτη βίωσή της από τον φορέα της.

α. Έστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν (H.N., 1106 b 36-1107 a 2).

β. τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιῶντες μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι (H.N., 1103 a 31-b).

γ. Ἀπορήσειε δ' ἂν τις πῶς λέγομεν ὅτι δεῖ τὰ μὲν δίκαια πράττοντας δικαίους γίνεσθαι, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονας· εἰ γὰρ πράττουσι τὰ δίκαια καὶ σώφρονα, ἤδη εἰσὶ δίκαιοι καὶ σώφρονες, ὥσπερ εἰ τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ μουσικά, γραμματικοὶ καὶ μουσικοί. ἢ οὐδ' ἐπὶ τῶν τεχνῶν οὕτως ἔχει· ἐνδέχεται γὰρ γραμματικόν τι ποιῆσαι καὶ ἀπὸ τύχης καὶ ἄλλου ὑποθεμένου. τότε

οὖν ἔσται γραμματικός, ἐὰν καὶ γραμματικόν τι ποιήσῃ καὶ γραμματικῶς· τοῦτο δ' ἔστι τὸ κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ γραμματικὴν. ἔτι οὐδ' ὁμοίον ἔστιν ἐπὶ τε τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἀρετῶν· τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα τὸ εὖ ἔχει ἐν αὐτοῖς· ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχη, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πῶς ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδῶς, ἔπειτ' ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἐὰν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττῃ. ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὸ τὰς ἄλλας τέχνας ἔχειν οὐ συναριθμεῖται, πλὴν αὐτὸ τὸ εἰδέναί· πρὸς δὲ τὸ τὰς ἀρετὰς τὸ μὲν εἰδέναί οὐδὲν ἢ μικρὸν ἰσχύει, τὰ δ' ἄλλα οὐ μικρὸν ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται, ἅπερ ἐκ τοῦ πολλάκις πράττειν τὰ δίκαια καὶ σώφρονα περιγίνεται. τὰ μὲν οὖν πράγματα δίκαια καὶ σώφρονα λέγεται, ὅταν ἢ τοιαῦτα οἶα ἂν ὁ δίκαιος ἢ ὁ σώφρων πράξειεν· δίκαιος δὲ καὶ σώφρων ἔστιν οὐχ ὁ ταῦτα πράττων, ἀλλὰ καὶ [ὁ] οὕτω πράττων ὡς οἱ δίκαιοι καὶ σώφρονες πράττουσιν. εὖ οὖν λέγεται ὅτι ἐκ τοῦ τὰ δίκαια πράττειν ὁ δίκαιος γίνεται καὶ ἐκ τοῦ τὰ σώφρονα ὁ σώφρων· ἐκ δὲ τοῦ μὴ πράττειν ταῦτα οὐδεὶς ἂν οὐδὲ μελλήσειε γίνεσθαι ἀγαθός. ἀλλ' οἱ πολλοὶ ταῦτα μὲν οὐ πράττουσιν, ἐπὶ δὲ τὸν λόγον καταφεύγοντες οἴονται φιλοσοφεῖν καὶ οὕτως ἔσεσθαι σπουδαῖοι, ὁμοίον τι ποιῶντες τοῖς κάμνουσιν, οἱ τῶν ἰατρῶν ἀκούουσι μὲν ἐπιμελῶς, ποιῶσι δ' οὐδὲν τῶν προσταττομένων. ὡςπερ οὖν οὐδ' ἐκεῖνοι εὖ ἔξουσι τὸ σῶμα οὕτω θεραπευόμενοι, οὐδ' οὗτοι τὴν ψυχὴν οὕτω φιλοσοφοῦντες (H.N., 1105 a 17-b 18).

2. Κατὰ τον Αριστοτέλη υπάρχουν τρία εἶδη βίου, ο ἀπολαυστικός, που σχετίζεται με τις σωματικές ηδονές, ο πολιτικός, ο οποίος είναι προσανατολισμένος στην ενεργό συμμετοχή στα κοινά και ο θεωρητικός, στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται η επιστημονική δραστηριότητα και οι ηδονές που απορρέουν απ' αυτήν. Με δεδομένη την ύπαρξη διαφορετικών ειδών-τρόπων-μοντέλων βίου τίθεται το πρόβλημα της επιλογής, η σημασία της οποίας είναι μεγάλη αν συνυπολογίσουμε και τη διάσταση της ἔξης. Ο φιλόσοφος επισημαίνει μεν τον παράγοντα της φυσικής-κληρονομικής προδιάθεσης, όμως αποδίδοντας μικρότερη ἔμφαση σε αυτόν σε σχέση με τον Πλάτωνα (οὔτε ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόςι ... ἡμῖν δέξασθαι – H.N., 1103 a 23-25) και συνακόλουθα, εφ' ὅσον η πορεία του εκάστοτε ανθρώπου δεν είναι δεδομένη και προδιαγεγραμμένη, διανοίγοντας το πεδίο για την αυτόβουλη επιλογή τρόπου ζωής από τον ίδιο ως φορέα της πράξης. Τη δύναμη (ικανότητα) που οδηγεί τον άνθρωπο στην ζητούμενη επιλογή ο Αριστοτέλης ονομάζει *προαίρεση* και προϋπόθεσή της είναι η ίδια η πράξη, καθώς και η παιδεία. Η παιδεία αποσκοπεί στη διαμόρφωση των ορθών ἔξεων, για τις οποίες δεν αρκεί η ενεργοποίηση και ορθή χρήση του παράγοντα της λογικής, αλλά χρειάζεται επιπλέον και η ικανότητα-ετοιμότητα του ανθρώπου να αντλεί ευχαρίστηση από αυτά που επιτάσσει η λογική.

3. Εξωτερικές προϋποθέσεις – αυτάρκεια. Ο φιλόσοφος επιδεικνύει σημαντικό ρεαλισμό κατά τις αναλύσεις του, καθώς αναγνωρίζει ότι προκειμένου να κατακτηθούν οι αρετές και η ευδαιμονία είναι απαραίτητο να συντρέχουν και ορισμένοι εξωτερικοί παράγοντες, με πρώτο και κύριο την, ἔστω και σχετική, απελευθέρωση του ανθρώπου από την πίεση για την εξασφάλιση των απαραίτητων προς το ζην αγαθών.

4. Η ανάγκη συγκεκριμένου ἔμπρακτου προσδιορισμού της αρετής, με παράλληλη αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων και των ανοιχτών κατά περίπτωση πρακτικῶν καθορισμῶν της, οδηγεί στη σύλληψή της ως *μεσότητας*. Στο συγκεκριμένο θέμα ο Σταγειρίτης παραλαμβάνει και προσαρμόζει στο ιδεώδες ενός ἔλλογα πράττοντος πολίτη τις αρχαιότερες ἔννοιες του μέτρου (μέτρον ἄριστον) και του *μετρίου*. Η μεσότητα που ἔχει κατὰ νου και κρίνεται σημαντική ορίζεται ὄχι σε σχέση με το πράγμα καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ σε σχέση με την ατομική-προσωπική ιδιαιτερότητα, δεκτικότητα και καταλληλότητα (πρὸς ἡμᾶς). Η μεσότητα, επίσης, εξωτερικεύεται και συγκεκριμενοποιείται με διάφορους τρόπους, π.χ. ως ἐλευθεριότης μεταξύ ἀσωτίας και φιλαργυρίας ἢ ως ἀνδρεία μεταξύ θρασύτητας και δειλίας.

5. Επειδή ακριβῶς η αρετή ως μεσότητα δεν υπόκειται σε εξωτερικούς ποσοτικούς προσδιορισμούς, γι' αυτό και η ακριβής σύλληψη και η επίτευξή της είναι δύσκολες (ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί). Προκειμένου για τη σύλληψη και την επίτευξη της ηθικής αρετής καθοριστικός είναι ο ρόλος της φρόνησης, η οποία αποδεικνύεται ως η κορυφαία των πρακτικῶν αρετῶν.